

MANTOJUMS – JURIDISKA PERSONA

INHERITANCE – LEGAL ENTITY

Jānis Kārklīšs, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Kristīne Zīle, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

According to Article 383 of the Civil Law of Latvia, inheritance is a legal entity, it can acquire rights and undertake obligations. The inheritance becomes a legal entity upon death of the estate leaver, and continues to exist as a legal entity until heirs accept the inheritance. During its existence, the estate may participate in various legal relations and take part in proceedings. However, in some cases the question of the scope of the legal personality of the estate has arisen. This article offers discussion as to whether the inheritance can be deemed a “classical” legal entity, or rather a legal entity with limited legal authority and capacity. The authors analyse the issues regarding representation of the estate, particularly addressing certain aspects of the custodian’s responsibility under the planned amendments to the Inheritance Rights Section of the Civil Law.

Atslēgvārdi: mantojuma masa, juridiska persona, juridiskas personas pazīmes, pārstāvība

Keywords: estate, legal entity, characteristics of a legal entity, representation

Ievads

Latvijas Civillikuma (turpmāk – CL)¹ 382. pants paredz, ka mantojums ir kopība, kurā ietilpst visa kustamā un nekustamā manta, kā arī citiem atdodamās tiesības un saistības, kas mantojuma atstājējam piederējušas viņa nāves laikā. Savukārt saskaņā ar CL 383. pantu mantojums ir juridiska persona. Mantojums var iegūt tiesības un uzņemties saistības.

Ar mantojuma atstājēja nāvi viņa mantas kopība nepārstāj piedalīties civiltiesiskajā (privātajā) apgrozībā. Mantojums kļūst par tiesību subjektu (juridisku personu) mantojuma atstājēja nāves brīdī. Mantojuma masa kā subjekts turpina pastāvēt līdz brīdim, kad mantinieki pieņem un iegūst mantojumu. Savas pastāvēšanas laikā

¹ Civillikums: LV likums. Pieejams: Civillikums (likumi.lv) [aplūkots 28.01.2024.].

mantojuma masa tiesvedībās var piedalīties dažādos statusos (kā prasītājs, atbildētājs, trešā persona).² Neraugoties uz minēto, reizēm praksē³ ir radies jautājums par mantojuma masas juridiskās personības tvērumu. Tāpēc šā raksta mērķis ir noskaidrot, vai mantojums ir *klasiska* juridiska persona vai arī tās juridiskā personība tomēr nepieļauj pilnīgu tiesībspēju un rīcībspēju.

1. Mantojuma masas atbilstība juridiskās personas pazīmēm

Juridiskas personas institūts kalpo tam, lai civiltiesiskā apgrozībā blakus fiziskām personām varētu piedalīties arī tādi komplicēti sociāli veidojumi kā valsts (kopumā), pašvaldība, kapitālsabiedrības, komersanti, kuriem ir sava nošķirta manta, par ko var tikt noslēgti darījumi un kas var būt par saistību izpildījuma un mantiskās atbildības objektu. Pastāvošais valdošais uzskats ir, ka obligāta juridiskas personas pazīme ir mantas nošķirtība tādā līmenī, ka attiecīgais veidojums spēj izlemt jautājumus par rīcību ar šo mantu, arī gadījumos, kad tam jānes atbildība par uzņemtajām saistībām.⁴ Lai fizisko vai juridisko personu veidotas organizācijas varētu piedalīties civiltiesiskajā apgrozībā, likums tām piešķir tiesībspēju un atzīst par tiesību subjektiem.⁵

CL 1406. pants noteic, ka tiesībspējīgas tiesiskos darījumos ir tostarp juridiskas personas, ja likums nenosaka citādi. Lai juridiskā persona iegūtu tiesībspēju, tā ir jānodibina un likumā noteiktajos gadījumos – arī jāreģistrē publiskā reģistrā.⁶ Ņemot vērā, ka CL 1407. pantā ir dots uzskaitījums, ko atzīst par juridisku personu un kam var piešķirt juridisku personību,⁷ atšķiras arī uzskaitīto juridisko personu nodibināšanas veidi. Piemēram, valsts dibinātas augstskolas juridisko personību iegūst ar Ministru kabineta rīkojumu, kas pieņemts atbilstoši Augstskolu likuma⁸ 8. panta otrajai daļai.⁹ Turpretī visbiežāk sastopamajiem juridiskās personas veidiem – sabiedrībai ar ierobežotu atbildību un akciju sabiedrībai – ir jāizpilda vairāki priekšnoteikumi, lai to dibinātu. Proti, jānoslēdz dibināšanas līgums, jāpieņem statūti, jāizveido pārvaldes institūcijas, jāapmaksā pamatkapitāls. Tomēr atbilstoši Komerclikuma¹⁰ 135. panta otrajai daļai minētās sabiedrības iegūst juridiskas personas statusu tikai ar dienu, kad tās ierakstītas komercreģistrā.

² Krauze R. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 383. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Sastādījuši Krauze R., Gencs Z. Rīga: Mans Īpašums, 1997, 16. lpp.

³ Sk., piem., Senāta Administratīvo lietu departamenta 24.07.2009. lēmumu lietā SKA-594/2009, arī Administratīvo lietu departamenta 27.03.2020. spriedumu lietā SKA-733/2020. Pieejams: Hronoloģiskā secība (at.gov.lv) [aplūkots 18.03.2024.].

⁴ Torgāns K. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 1407. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 21.–22. lpp. Sk. arī: Augstākās tiesas 2009. gada 3. jūlija spriedums SKA-196/2009 (A42123804), 15. punkts.

⁵ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 87.–88. lpp.

⁶ Balodis K., 2007, 91. lpp.

⁷ Torgāns K. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 1407. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 21. lpp.

⁸ Augstskolu likums: LV likums. Pieejams: Augstskolu likums (likumi.lv) [aplūkots 31.01.2024.].

⁹ Balodis K., 2007, 91. lpp.

¹⁰ Komerclikums: LV likums. Pieejams: Komerclikums (likumi.lv) [aplūkots 31.01.2024.].

Lai arī juridisko personu tiesības un pienākumus civiltiesiskajā apgrozībā regulē gan ārējie, gan iekšējie normatīvie akti, civiltiesiskās apgrozības interesēs ir jāatzīst, ka jebkura juridiskā persona ir tiesībspējīga bez ierobežojumiem.¹¹ Tomēr juridiska persona ir ierobežota, piemēram, attiecībā uz spēju baudīt ģimenes tiesību¹² jeb laulību, sastādīt testamentu¹³ un citām tiesiski nozīmīgām darbībām, ko var veikt tikai fiziska persona. Starpkaru praksē Senāts norādījis, ka vispārējā tiesību teorija un prakse attīstījušās pāri romiešu tiesību robežām un “moderno” likumdevēju ieskatā juridiskā persona ir ne vien tiesību, bet arī gribas subjekts – juridiskai personai ir sava reālā griba.¹⁴

CL 1408. pantā aprakstīts, kādām personām trūkst rīcībspējas, un juridiska persona nav ietverta šajā uzskaitījumā. Tādējādi secināms, ka arī juridiskajām personām piemīt rīcībspēja. Rīcībspēja sastāv no darījumspējas un deliktspējas. Saskaņā ar CL 1410. panta otro daļu juridiskas personas īsteno darījumspēju jeb taisa tiesiskos darījumus caur saviem likumīgiem pārstāvjiem. Ar to domātas juridiskās personas institūcijas (orgāni), kas pēc likuma ir tiesīgi juridiskās personas vārdā taisīt darījumus, parakstīt dokumentus, piedalīties tiesas procesos.¹⁵ Deliktspēja izpaužas tādējādi, ka persona ar savu mantu atbild par kaitējumu, ko tā ir nodarījusi citām personām.¹⁶ Juridisko personu deliktspēja ir atzīta ne tikai tiesību doktrīnā,¹⁷ bet arī Senāta starpkaru praksē.¹⁸ Līdz ar to juridiskās personas obligātās pazīmes ir tiesībspēja un rīcībspēja (tostarp mantiskās atbildības nošķirtība starp tās dibinātājiem un pašu juridisko personu).

CL 383. pants šajā ziņā lielā mērā sniedz atbildi uz jautājumu, vai mantojuma masa atbilst visām juridiskas personas pazīmēm. Proti, atbilstoši CL 383. pantam mantojuma masai ir tiesībspēja – tā var iegūt tiesības un uzņemt pienākumus. Mantojuma gadījumā juridiskas personas konstrukcijas mērķis ir apvienot mantojuma masu vienā personā un ļaut tai piedalīties civiltiesiskajā apgrozībā, kā arī ļauj aizsargāt mantojuma atstājēja kreditorus, kas var vērst savus prasījumus pret mantojumu kā tiesību subjektu, tāpat arī ļauj juridiski atvieglot mantojuma aizgādņim vai testamenta izpildītājam mantojuma masas pārvaldīšanu.¹⁹ Tikai šī piedalīšanās civiltiesiskajā apgrozībā notiek citā kvalitātē.²⁰

¹¹ Balodis K., 2007, 92. lpp.

¹² Lēbers A. Civiltiesības un civilprocess. Kara juridiskos kursos lasīto lekciju konspekts. [B. v.]: [b. i.], 1921, 13. lpp.

¹³ Balodis K., 2007, 92. lpp.

¹⁴ Konradi F., Walter A. Izvilcumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. II. Turpinājums līdz 1927. g. jūlijam ar alfabētisko rādītāju. Rīga: autoru izdevums, 1932, 18. lpp.

¹⁵ Torgāns K. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 1410. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 26. lpp.

¹⁶ Balodis K., 2007, 93. lpp.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Konradi F., Walter A. Izvilcumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. VIII turpinājums ar alfabētisko rādītāju, rādītāju pievestiem spriedumiem un likumu rādītāju. Rīga: izdevniecība “Jūrists”, 1932, 85. lpp.

¹⁹ Latvijas Zvērinātu notāru padome. Civillikuma Mantojuma tiesību daļas tiesiskā regulējuma problēmjautājumi un to modernizācijas nepieciešamība (pētījums). Rīga, 2017, 123. lpp. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/sites/tm/files/2020-01/Documents/mantosanas-petijuma-gala-nodevums-20102017-final.pdf> [aplūkots 18.03.2024.]. Sk. arī: Balodis K., 2007, 105.–106. lpp.

²⁰ Krauze R. Mantojuma tiesības Latvijas Republikā. Rīga: Biznesa komplekss, 1994, 22. lpp.

Salīdzinot Latvijas regulējumu ar kaimiņvalstīm, jānorāda, ka mantojuma masas tiesiskajā statusā pastāv būtiskas atšķirības. No Igaunijas Mantojuma tiesību likuma²¹ un Lietuvas Civillikuma²² normām neizriet, ka mantojumam ir piešķirta juridiskā personība. Pēc būtības šie likumi mantojuma jēdzienu skaidro aptuveni vienādi, proti, mantojums ir mantojuma atstājēja īpašums, kurā neietilpst mantojuma atstājēja tiesības un pienākumi, kas saskaņā ar likumu vai pēc savas būtības ir nesaraucjami saistīti ar mantojuma atstājēju personu. Tāpēc mantojuma masas kā juridiskas personas statuss ir unikāls Baltijas valstīs. Mantojuma masas tiesiskais statuss Latvijā ir palicis nemainīgs kopš Baltijas Vietējo civillikumu kopojuma spēkā esamības.²³

2. Mantojuma masas pārstāvība

Atšķirībā no citām juridiskām personām mantojuma masa kā juridiska persona pastāv neatkarīgi no tā, vai tai ir vai nav iecelts pārstāvis, proti, uz likuma pamata. Mantojuma masa var uzņemties saistības, tomēr pārstāvis (fiziska persona) ir nepieciešams, kad mantojuma masas vārdā ir jāformulē griba. Juridiska persona (mantojuma masa) atbild tikai ar savu mantu.²⁴

Ir pieņemts uzskatīt, ka mantojuma masas pārstāvja funkcijas veic vienīgi mantojuma masas aizgādānis, kurš iecelts saskaņā ar CL 660. un 661. panta noteikumiem. Tomēr arī testamenta izpildītājs saskaņā ar CL 622. pantu, ja mantojuma atstājējs tādu būs iecēlis un uzlicis mantojuma pārvaldīšanas pienākumu, var būt mantojuma masas pārstāvis. Pārvaldīšanas pienākums, kas norādīts CL 622. pantā, apliecina testamenta izpildītāja tiesisko statusu kā mantojuma masas pilnvarnieka statusu.²⁵ Testamenta izpildītājs tāpat kā aizgādānis uzskatāms par mantojuma pārstāvi,²⁶ un testamenta izpildītājs pārvalda mantojumu līdz tam laikam, kad mantinieki mantojumu pieņem un pārņem arī savā valdījumā.²⁷ Tomēr atšķirībā no mantojuma masas aizgādņa, kura tiesību un pienākumu apjomu nosaka CL, testamenta izpildītāja darbības, tiesības un pienākumus nosaka testaments, respektīvi, testatora griba, tādējādi arī savā ziņā dodot instrukciju mantojuma pārstāvim tiesiskajās attiecībās. Testamenta izpildītājs

²¹ Pārimisseadus [Mantojuma tiesību likums]. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522122023009/consolide> [aplūkots 31.01.2024.].

²² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas [Likums par Lietuvas Republikas Civillikuma apstiprināšanu, stāšanās spēkā un īstenošanu. Civillikums]. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.107687/asr?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=875508ae-971b-4a50-abcd-06aa7c1d59f0> [aplūkots 31.01.2024.].

²³ Konradi F., Valters A. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Tieslietu Ministrijas Vēstneša pielikums. Rīga: Tieslietu ministrijas izdevums, 1938, 401. lpp.

²⁴ Balodis K., 2007, 93. lpp.

²⁵ Krauze R. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 622. pantam. Grām.: Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 172. lpp.

²⁶ Krons M. Testamenta izpildītājs. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis Nr. 1, 1940. g. atsevišķs novilkums, 154. lpp.

²⁷ Krauze R. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 622. pantam. Grām.: Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 172. lpp.

ir īpatnējs patstāvīgs tiesību institūts, ar kura palīdzību testators arī pēc savas nāves, it kā turpinādams dzīvot, var saskaņā ar savu gribu izpildīt savu paša radīto aktu.²⁸

Tādējādi mantojuma masai var būt divu veidu pārstāvji – aizgādnis un testamenta izpildītājs. Atbilstoši CL 622. pantam testamenta izpildītājs ir mantojuma masas pārstāvis tikai, kamēr testatora ieceltais mantinieks vēl nav mantojumu pieņēmis vai – ja tāda mantinieka nav – kamēr nav nodibināta aizgādība. Tāpēc testamenta izpildītājam mantojuma masas pārstāvības pienākumus var nākties pildīt salīdzinoši retāk nekā mantojuma aizgādnim.

Pašreizējā redakcijā CL 661. pants paredz, ka bāriņtiesa apstiprina mantojuma aizgādņus. Mantojuma pārstāvību veic bāriņtiesas iecelts aizgādnis pēc tam, kad zvērināts notārs mantojuma lietas ietvarā mantojumam ir nodibinājis aizgādību. Līdz ar to, lai mantojuma masa varētu piedalīties tiesvedības procesā, tai ir nepieciešams pārstāvis. Aizgādības nenodibināšana un aizgādņa neiecelšana neatceļ mantojuma masas juridisko personību, taču bez šīs procedūras mantojuma masa kā juridiska persona nevar realizēt savas tiesības.²⁹ Ar aizgādņa iecelšanu pār mirušās personas mantojuma masu tiek nodibināta juridiskās personas pārstāvība.³⁰

Atbilstoši CL 662. pantam aizgādnis mantojuma masas pārvaldībā un pārstāvēšanā rīkojas patstāvīgi un mantojuma vārdā. Mantojuma aizgādnis ne tikai apsargā mantojumu nezināmā vai nākotnē paredzamā īpašnieka interesēs, bet viņa galvenais pienākums ir rūpēties par mantojuma saglabāšanu, darbojoties mantojuma masas kā juridiskas personas interesēs. Viņam ir jāpārvalda mantojuma masa ar tādu pašu rūpību un apzinību, ar kādu viņš kā labs saimnieks pārvalda savas paša lietas.³¹ Tādējādi esošais CL regulējums par mantojuma masas aizgādību līdzīgi kā pilnvarojuma līguma gadījumā³² uzliek pienākumu rīkoties kā krietnam un rūpīgam saimniekam.

Līdz ar to mantojuma aizgādnim ir ne vien tiesības, bet arī pienākums atbilstoši rīkoties ar mantojumā ietilpstošo mantu, lai nepieļautu tās samazināšanos, pasliktināšanos vai zaudēšanu. Attiecīgi mantojuma aizgādnim ir tiesības apstrīdēt tiesā darījumus, kas samazina mantojuma masas vērtību.³³ Tāpat mantojuma aizgādnim ir pienākums iestāties mirušās personas vietā tiesvedībās, lai par mantojuma masā ietilpstošajām lietām un tiesībām izšķirtu strīdus pēc būtības.³⁴ Tādējādi pašreizējais tiesiskais regulējums un tiesu prakse ne tikai piešķir tiesības, bet arī uzliek

²⁸ Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: ABC, 2011, 240.–241. lpp.

²⁹ Augstākās tiesas 2022. gada lēmums lietā SKC-[B]/2022, 10.1. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2022> [aplūkots 18.03.2024.].

³⁰ Konradi F., Walter A. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Par laiku no 1919. g. līdz 1. jūlijam 1925. g. II. izdevums. Rīga: autoru izdevums, 1929, 102. lpp.

³¹ Gencs Z. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 662. pantam. Grām.: Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 207. lpp.

³² Sk. CL 2295. pantu.

³³ Augstākās tiesas 17.05.2018. lēmums lietā SKC-1065/2018, 6. un 7. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2018> [aplūkots 18.03.2024.].

³⁴ Augstākās tiesas 01.03.2018. spriedums lietā SKC-58/2018 (C26132615), 7.4. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2018> [aplūkots 18.03.2024.].

pienākumu mantojuma masas aizgādņim piedalīties tiesas procesā kā juridiskās personas pārstāvim.

Tomēr CL regulējums nesniedz skaidru atbildi par aizgādņa atbildību pret mantiniekiem. Vēl jo vairāk šobrīd mantojuma aizgādņībai atbilstoši Civillikuma 662. pantam piemērojams nepilngadīgā mantas pārvaldības režīms, kas nozīmē, ka mantojuma aizgādņi, kurš atbilstoši Civillikumam darbojas patstāvīgi, viņa darbībā ar mantojuma masu uzrauga bāriņtiesa. Turklāt atsevišķos gadījumos, kad darījuma summa pārsniedz 14 000 eiro, iecerētajai darbībai nepieciešams saņemt tiesas atļauju.³⁵ Mantojuma tiesību modernizācijas ietvaros plānotie grozījumi paredz arī uzlabot mantojuma aizgādņības institūta darbību un samazināt slogu bāriņtiesām (turpmāk – Grozījumi). Pirmkārt, plānots atteikties no tiesas un bāriņtiesas pastiprinātas mantojuma aizgādņa kontroles (ar izņēmumiem par aizgādņa iecelšanu, gada pārskatu un gala norēķinu izvērtēšanu). Otrkārt, CL tiks nostiprināta mantojuma aizgādņa personiskā atbildība par mantojumam nodarītajiem zaudējumiem. Treškārt, mantojuma aizgādņa rīcības uzraudzība no bāriņtiesas tiks pārnesta uz mantiniekiem kā mantojuma atstājēja saistību un tiesību pārņēmējiem.³⁶

Mantojuma masas pārvaldības sakarā uzmanība būtu vēršama tieši uz Grozījumu daļu, kas skar aizgādņa atbildību. CL 662. pantu plānots papildināt ar teikumu, ka aizgādņis atbild par zaudējumiem, ko viņš nodarījis mantojumam. Prasību par zaudējumu atlīdzināšanu būs tiesīgi celt mantinieki un citas mantojumā ieinteresētās personas, piemēram, kreditori, kuru interesēs ir saglabāt mantojumu.³⁷ Savukārt atbilstoši CL 665.¹ pantam mantojuma aizgādņis varēs atrīkoties no atbildības, ja pierādīs, ka ir rīkojies kā krietns un rūpīgs saimnieks. Tādējādi likumdevējs plāno mantojuma masas aizgādņa atbildības modeli pielīdzināt Komerclikuma 169. pantā paredzētajai kapitālsabiedrības valdes locekļa atbildībai, paredzot vainas prezumpcijas modeli.

Šāda atbildības modeļa paredzēšana būtu atbalstāma, jo mantojuma masas aizgādņa un valdes locekļa atbildības noteikšanā pastāv pamatotas līdzības. Proti, kā valdes locekļu, tā mantojuma aizgādņu rīcībā ir visa informācija par juridiskās personas mantas pārvaldīšanu. Tāpēc objektīvi ne kapitālsabiedrības daļu īpašnieku, ne arī potenciālo mantinieku rīcībā var nebūt pietiekamas informācijas, lai veiksmīgi realizētu prasījumu par zaudējumu atlīdzību atbilstoši vispārīgajam civiltiesiskās atbildības modelim. Tajā pašā laikā vainas prezumpcija nenozīmē tūlītēju mantojuma masas aizgādņa atbildību par jebkuru mantojuma masas samazinājumu. Pierādīšanas pienākums pāriet uz atbildētāju (valdes locekli vai mantojuma masas aizgādņi) tikai tad, kad prasītājs ir pierādījis, ka 1) ir nodarīts zaudējums; 2) bijusi atbildētāja rīcība, respektīvi, darbība vai bezdarbība; 3) pastāv cēloņsakarība starp atbildētāja rīcību un zaudējumiem.³⁸

³⁵ Likumprojekts "Grozījumi Civillikumā". Anotācija (*ex-ante*). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/0F9E7DAD1BE534EFC2258A1C00413048?OpenDocument> [aplūkots 08.02.2024.].

³⁶ Turpat.

³⁷ Turpat.

³⁸ Par valdes locekļa atbildību sk.: Augstākās tiesas 23.11.2018. spriedums lietā SKC-291/2018 (C26097912), 9. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2018> [aplūkots 18.03.2024.].

Papildus vainas prezumpcijai Grozījumi paredz arī to, ka mantojuma masas aizgādņa atbildība par zaudējumiem var pāriet aizgādņa mantiniekiem. Augstākās tiesas praksē ir atzīts, ka sabiedrības valdes locekļa statuss un viņa darbības ir saistītas ar viņa personu, proti, no likuma izrietošu personiski uzņemtu atbildību pret sabiedrību.³⁹ Ja tiesvedības laikā mirst sabiedrības valdes loceklis, pret kuru celta prasība par zaudējumu piedziņu, šāda saistība mantiniekiem nepāriet.⁴⁰ Valdes locekļa darbība ir personiska rakstura un izriet no valdes locekļa īpašām spējām, kuras cieši saistītas ar attiecīgo funkciju izpildi sabiedrībā.⁴¹ Šāda saistība ir mantojama vienīgi gadījumā, ja valdes locekļa atbildība jau ir noteikta ar spēkā stājušos tiesas spriedumu.⁴² Turpretī Grozījumi paredz: ja aizgādņim viņa pārvaldības dēļ radies pienākums atlīdzināt mantiniekiem, tas pāriet arī uz viņa mantiniekiem un aizgādņa mantinieki atbild tikai par viņa ļaunu nolūku un rupju neuzmanību, bet, ja atlīdzības prasība bijusi celta, vēl aizgādņim dzīvam esot, viņa mantinieki atbild bez izšķirības par visu to, par ko būtu bijis jāatbild pašam mantojuma atstājējam kā aizgādņim⁴³. Protams, aizgādņa mantinieku atbildība tāpat būs aprobežota ar saņemtā mantojuma apmēru, proti, saskaņā ar vispārējo mantinieku atbildības modeli, kurš paredzēs mantinieku atbildību pret kreditoru prasījumiem tikai mantojuma apmērā.

Skaidrojot aizgādņa mantinieku atbildības regulējumu, ir norādīts, ka tas pārņemts no CL 315. panta aizbildnības regulējuma Civillikuma Ģimenes tiesību daļā. Normas ieviestas Civillikuma Mantojuma tiesību daļā, ņemot vērā, ka mantojuma aizgādņību un ar to saistītos aspektus turpmāk regulēs tikai Civillikuma mantojuma tiesību daļā.⁴⁴ Proti, šobrīd CL 662. pants, kas nosaka mantojuma aizgādņa atbildības priekšnoteikumus, satur atsauci uz CL 269. pantu un turpmākajiem pantiem – normām, kas regulē nepilngadīgā mantas pārvaldību un aizbildņu tiesību, pienākumu un atbildības apjomu. Savukārt ar Grozījumiem plānots novērst šādas atsauces uz normām, mantojuma aizgādņa atbildības jautājumus iekļaujot CL Mantojuma tiesību daļā. Tomēr šāds likumdevēja lēmums varētu būt pakļauts argumentētai kritikai, jo aizgādņa mantiniekiem var nākties aizstāvēties procesā, par kura strīda priekšmetu viņiem nav pilnīgi nekādas informācijas, un atspēkot aizgādņa vainas prezumpciju tiesvedībā.

Ņemot vērā, ka Grozījumos mantojuma masas aizgādņi tiek pielīdzināti kapitālsabiedrības valdes locekļiem un arī atbildības modelis tiek noteikts tāds pats, mantojuma masa procesuālo tiesību ziņā būtu jāpielīdzina kapitālsabiedrībai jeb pilnvērtīgai juridiskajai personai. Proti, lai mantojuma masas aizgādņi varētu pilnvērtīgi pildīt savus pienākumus, viņam ir jābūt iespējām aizstāvēt mantojuma masas tiesiskās intereses tādā pašā kapacitātē kā jebkurai citai juridiskajai personai. Pretējā

³⁹ Par valdes locekļa atbildību sk.: Augstākās tiesas 23.11.2018. spriedums lietā SKC-291/2018 (C26097912), 9.2. apakšpunkts.

⁴⁰ Turpat, sk. www.at.gov.lv publicēto tēzi.

⁴¹ Senāta 29.01.2020. spriedums lietā SKC-426/2020 (C08042717), 9.2. apakšpunkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2020> [aplūkots 18.03.2024.].

⁴² Turpat, 9.3. apakšpunkts.

⁴³ Likumprojekts "Grozījumi Civillikumā" (Nr. 331/Lp14) izskatīšanai trešajā lasījumā. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/5C6A0587D2FE6D2BC2258ADE00511C4D?OpenDocument> [aplūkots 18.03.2024.].

⁴⁴ Likumprojekts "Grozījumi Civillikumā". Anotācija (*ex-ante*). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/0F9E7DAD1BE534EFC2258A1C00413048?OpenDocument> [aplūkots 18.03.2024.].

gadījumā, vērtējot mantojuma masas aizgādņa rīcību, nebūs iespējams piepildīt ar saturu ģenerālklausulu “krietns un rūpīgs saimnieks”, kā tas ir kapitālsabiedrības valdes locekļa gadījumā.⁴⁵

3. Mantojuma masas procesuālā tiesībspēja un rīcībspēja

Par mantojuma masas tiesībām civilprocesā ir norādīts, ka tai piemīt plašas tiesības. Pamatā tas skaidrojams ar to, ka ar mantojuma atstājēja nāvi mantojums (mantojuma masa) nepārstāj piedalīties civiltiesiskajā (privātajā) apgrozībā.⁴⁶ Tāpat arī CL 383. panta otrajā teikumā noteikts, ka “mantojums var iegūt tiesības un uzņemt ties saistības”. Secīgi no CL neizriet mantojuma kā juridiskas personas tiesībspējas vai rīcībspējas ierobežojumi. Papildus tam mantojums kā juridiska persona ir apveltīta ar tiesībspēju, kāda bija mantojuma atstājējam, savukārt mantojuma kā juridiskas personas rīcībspēja tiek nodrošināta ar testamenta izpildītāja vai mantojuma aizgādņa iecelšanu, kas pārvalda un pārstāv mantojumu.⁴⁷ Ņemot vērā minēto un to, ka mantojumam ir ar likumu piešķirta juridiskā personība, būtu prezumējams, ka mantojumam civilprocesā piemīt tāda pati tiesībspēja, rīcībspēja kā jebkurai citai juridiskai personai.

Tomēr civiltiesiskā apgrozība neaprobežojas tikai ar tiesvedību civilprocesā. Piedalīšanās civiltiesiskajā apgrozībā ietver sevī arī tiesības slēgt darījumus, veikt maksājumus u. tml. Mantojuma masai nav jābūt atzītai par mantinieku atbilstoši Civillikumā noteiktajam, kā arī tai nav jāiestājas mirušā mantisko attiecību kopībā, lai tā būtu tiesīga iegūt īpašumu un nostiprināt to uz sava vārda. Faktiski tai ir jāturpina piedalīties civiltiesiskajā apgrozībā, tostarp iegūstot tiesības un uzņemoties saistības, kā arī slēdzot nepieciešamos darījumus, arī – nekustamā īpašuma pārdošanas vai pirkšanas gadījumos, kad tas nepieciešams. Mantojuma masas īpašumtiesību ierakstīšana zemesgrāmatā uz nekustamo īpašumu tādējādi nav saistāma ar mantojuma masas kā mantinieka institūtu vai mantojuma masas iestāšanos mirušā mantisko attiecību kopībā, bet gan mantojuma masas kā atsevišķas – pastāvīgas juridiskas personas – tiesībām slēgt līgumus, lai nodrošinātu mantojumā ietilpstošo aktīvu aizsardzību. Ja testators ir uzdevis testamentā izpildītājam arī mantojuma pārvaldīšanu, tad testamentā izpildītājs ved un kārtot visas mantojuma lietas⁴⁸. Kā skaidrots tiesību doktrīnā, pārvaldes tiesības ietver sevī arī tiesību uz mantojuma valdījumu, rīkošanos ar mantojumu, tostarp atsavināšanu, ja testators devis šādas tiesības (atsevišķos gadījumos arī bez testatora atļaujas). Šajā sakarā tiesību doktrīnā norādīts arī, ka testamentā izpildītājs gadījumos, kad viņš ir mantojuma pārstāvis, var

⁴⁵ Grozījumu anotācijā norādīts, ka, vērtējot mantojuma masas aizgādņa rīcību, ģenerālklausula “krietns un rūpīgs saimnieks” jāpiepilda ar saturu tāpat, kā vērtējot kapitālsabiedrības valdes locekļa atbildību. Sk.: likumprojekts “Grozījumi Civillikumā”. Anotācija (*ex-ante*). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/0F9E7DAD1BE534EFC2258A1C00413048?OpenDocument> [aplūkots 08.02.2024.].

⁴⁶ Krauze R. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 383. pantam. Grām.: Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 16. lpp.

⁴⁷ Tiesu prakse mantojuma lietās (2013. gads – 2021. gada aprīlis), 12. lpp. Pieejama: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2021/Tiesu_prakses_apkopojums_Mantojuma_tiesibas.docx [aplūkots 31.01.2024.].

⁴⁸ Rozentāls L. Testamenta izpildītājs. Rīga: [aut. izd.], 1939, 33. lpp.

lūgt ievest ierakstus arī zemesgrāmatā, ka konkrētā persona ir testamenta izpildītājs, kurš tad pēc tam var rīkoties ar nekustamo īpašumu kā mantojuma masas pārstāvis.⁴⁹ Proti, vispārīgi tiek atzīts, ka testamenta izpildītājs var vērsties zemesgrāmatā ar attiecīgiem nostiprinājuma lūgumiem. Turklāt jāņem vērā, ka atbilstoši tiesību doktrīnā norādītajam mantniekam nav tiesību rīkoties ar mantojumu vai tā daļu, kas atrodas testamenta izpildītāja pārvaldīšanā.⁵⁰

Arī administratīvā procesa praksē vairākkārt ir vērtēta mantojuma masas juridiskā personība. Piemēram, 2009. gadā attiecībā uz mantojuma masas juridisko personību administratīvajā procesā atzīts, ka, pamatojoties uz Administratīvā procesa likuma⁵¹ (turpmāk – APL) normu sistēmu, mantojumam nav administratīvā procesa dalībnieka tiesībspējas un mantojuma pieteikums administratīvajai tiesai nav pieļaujams.⁵² Atziņas pamatā aprakstīta situācija, ka atbilstoši APL regulējumam, ja kāds no administratīvā procesa dalībniekiem lietā izstājas (iestājas fiziskās personas nāve), tad iestāde vai tiesa aptur iesākto procesu un aizstāj mirušo dalībnieku ar viņa mantinieku (tiesību pārņēmēju).⁵³ 2019. gadā, izskatot jautājumu par nekustamā īpašuma nodokļa samaksu, atzīts, ka mantojuma masa, kurai sūtiiti maksāšanas paziņojumi, ir patstāvīga juridiska persona, kas var iegūt tiesības un uzņemties saistības. Tādējādi mantojuma masa ir uzskatāma par administratīvo aktu adresāti un šo administratīvo procesu dalībnieci.⁵⁴ Senāts no nostājas, ka mantojuma masa kā juridiska persona var būt par nekustamā īpašuma nodokļa maksātāju, neatkāpās arī 2020. gadā.⁵⁵

Vērtējot mantojuma masas iespējamo dalību kriminālprocesā, jāņem vērā aizgādņa pienākums kā krietnam un rūpīgam saimniekam pārvaldīt mantojuma masā ietilpstošo mantu. Kriminālprocesā cietušais var aizstāvēt savas mantiskās intereses, pieprasot kaitējumu atlīdzību. Kriminālprocesa likuma⁵⁶ (turpmāk – KPL) 95. panta pirmā daļa noteic, ka cietušais kriminālprocesā var būt fiziskā vai juridiskā persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums. Tātad arī juridiska persona ir tiesīga būt par cietušo kriminālprocesā, ja vien tai ar noziedzīgu nodarījumu nodarīts kaitējums. Svarīgi, ka kriminālprocesā par cietušo ir atzīstama persona, kurai kaitējums ir nodarīts tieši, nevis pastarpināti. Lai izvērtētu, vai mantojuma masai var tikt atzīts cietušās personas statuss kriminālprocesā, ir jāņem vērā KPL 95. panta trešā daļa. Tā paredz: ja persona mirusi, cietušais kriminālprocesā var būt kāds no mirušā tuviniekiem. Tiesības tuviniekiem tikt atzītiem par cietušajiem ir gan tad, ja faktiski cietušais ir miris noziedzīgā nodarījuma rezultātā, gan tad, ja nāve iestājusies

⁴⁹ Krons M., 1940, 140. lpp.

⁵⁰ Turpat.

⁵¹ Administratīvā procesa likums: LV likums. Pieejams: Administratīvā procesa likums (likumi.lv) [aplūkots 02.02.2024.].

⁵² Senāta Administratīvo lietu departamenta 24.07.2009. lēmums lietā SKC-594/2009, 14. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2009> [aplūkots 18.03.2024.].

⁵³ Turpat, 12. punkts.

⁵⁴ Senāta Administratīvo lietu departamenta 22.02.2019. lēmums lietā Nr. A420202416, SKA-637/2019, 7. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2019> [aplūkots 18.03.2024.].

⁵⁵ Senāta Administratīvo lietu departamenta 27.03.2020. spriedums lietā Nr. A420202416, SKA-733/2020, 17. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2020> [aplūkots 18.03.2024.].

⁵⁶ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieejams: Kriminālprocesa likums [aplūkots 11.02.2024.].

pirms procesa uzsākšanas vai procesa laikā nesaistīti ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu.⁵⁷ Tāpēc, ja noziedzīgais nodarījums ir bijis pret mantojuma atstājēju, tad par cietušo kriminālprocesā tiks atzīta nevis mantojuma masa, bet gan fiziskās personas tuvinieki. Mantojuma masa varētu būt cietušais tikai tad, ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā ir nodarīts kaitējums mantojuma masā ietilpstošai lietu kopībai, piemēram, tā prettiesiski samazināta.

Mantojuma masas procesuālo tiesībspēju ir divreiz vērtējusi arī Satversmes tiesa. Tiesa norādīja, ka mantojuma masu Satversmes tiesas procesā nevar pārstāvēt uz pilnvaras pamata, t. i., bez aizgādības nodibināšanas un aizgādņa iecelšanas. Teorētiski Satversmes tiesas procesā mantojums kā juridiska persona varētu darboties ar savu reprezentu, mantojuma aizgādni, kamēr mantojuma atstājēja vietā nav iestājies viņa tiesību pārņēmējs – mantinieks.⁵⁸ Satversmes tiesa ir atzinusi, ka tās “judikatūrā jautājums par to, vai mantojuma masai ir tiesības vērsties Satversmes tiesā, nav ticis vērtēts un šāda vērtējuma veikšanai kolēģija ir ierobežota tās rīcībā esošo materiālu ziņā. Kolēģijai ir šaubas, vai mantojuma masa ir pamattiesību subjekts, bet Satversmes tiesa, izskatot lietu, atkārtoti šo jautājumu var izvērtēt, ņemot vērā lietas sagatavošanas stadijā savāktos materiālus”.⁵⁹ Taču visi priekšnoteikumi, lai mantojuma masa kā juridiska persona varētu iesniegt konstitucionālo sūdzību, var arī iestāties. Piemēram, mantojuma masas sastāvs varētu tikt samazināts ar apstrīdamu tiesību normu.

Ņemot vērā visu iepriekš minēto, jāsecina, ka mantojums būtu jāuzskata par pilnvērtīgu juridisku personu. Respektīvi, nav pamata uzskatīt, ka mantojuma masai nebūtu jāpiešķir tās pašas procesuālās tiesības, kas piemīt jebkurai juridiskai personai. Svarīgi, ka jebkāda mantojuma masas procesuālo tiesību ierobežošana var apgrūtināt aizgādņa vai testamenta izpildītāja iespējas efektīvi saglabāt mantojuma masas vērtību. Tāpēc jāpiekrīt Baltijas Vietējo civillikumu kopojuma 1692. panta komentārā minētajam, ka mantojuma masa no citām juridiskajām personām atšķiras tikai līdz pārstāvja iecelšanai. Tiklīdz ir iecelts pārstāvis, mantojuma masa ir pilnvērtīga juridiskā persona.⁶⁰

Kopsavilkums

1. Mantojums ir juridiska persona uz likuma pamata, tas var iegūt tiesības un uzņemties saistības. Mantojums kļūst par juridisku personu mantojuma atstājēja nāves brīdī, tai nav nepieciešama īpaša nodibināšanas kārtība vai kāds sevišķs

⁵⁷ Strada-Rozenberga K. Komentārs Kriminālprocesa likuma 95. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniskā monogrāfija prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 335. lpp.

⁵⁸ Satversmes tiesas 05.01.2022. lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 237/2021), 5. punkts. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/decisions/ricibas-sedes-2022-gada-5-janvara-lemums-pieteikums-nr-237-2021/> [aplūkots 18.03.2024.].

⁵⁹ Satversmes tiesas 17.11.2022. lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 170/2022), 6. punkts. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/decisions/kolegijas-2022-gada-17-novembra-lemums-pieteikums-nr-170-2022/> [aplūkots 18.03.2024.]. Konkrētā lieta netika ierosināta, jo iesniegtais pieteikums neatbilda Satversmes tiesas likuma 19.² panta ceturtās daļas otrajā teikumā noteiktajām prasībām.

⁶⁰ Буковский В. Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ съ продолженіемъ 1912–1914 г. г. и съ разъясненіями въ 2 томахъ. Томъ I, содержащій Введение, Право семейственное, Право вешное, и Право наследованія. Рига: Типографія Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 684.

akts juridiskās personības iegūšanai, un kā tiesību subjekts tā turpina pastāvēt līdz brīdim, kad mantinieki pieņem un iegūst mantojumu. Mantojuma kā juridiskas personas pārstāvību var realizēt mantojuma aizgādnis vai testamenta izpildītājs.

2. Ar Grozījumiem likumdevējs plāno mantojuma masas aizgādņa atbildības modeli pielīdzināt Komerclikuma 169. pantā paredzētajai kapitālsabiedrības valdes locekļa atbildībai, paredzot vainas prezumpcijas modeli, taču vienlaikus ir paredzēts aizgādņa mantinieku atbildības pienākums situācijā, kad aizgādnim viņa pārvaldības dēļ radies pienākums atlīdzināt zaudējumus mantojuma atstājēja mantiniekiem. Tomēr šāds regulējums ir vērtējams kritiski, jo aizgādņa mantiniekiem var nākties aizstāvēties procesā, par kura strīda priekšmetu viņiem nav pilnīgi nekādas informācijas, un atspēkot aizgādņa vainas prezumpciju tiesvedībā.
3. Nav pamata uzskatīt, ka mantojuma masai nebūtu jāpiešķir tās pašas procesuālās tiesības, kas piemīt jebkurai juridiskai personai, turklāt jebkāda mantojuma masas procesuālo tiesību ierobežošana var apgrūtināt aizgādņa vai testamenta izpildītāja iespējas efektīvi saglabāt mantojuma masas vērtību, kas secīgi neļauj radīt zaudējumus mantiniekiem, kā arī ļauj aizsargāt mantojuma atstājēja kreditorus, kas var vērst savus prasījumus pret mantojumu kā tiesību subjektu, kas ir īpaši svarīgi situācijās, kad var pastāvēt nokavējuma risks.